

ELŐSZÓ

„[...] a szólások [...] valamely nép fejlődési korszakainak, más népekkel való érintkezésének ismertető jelei, melyek mint a föld rétegeinek vezérkagylói, megkövesedve szívósan ellenálltak a nyelvet másító hatások erejének és fel-tárják az avatott kutató előtt a múlt történeti, művelődési körülményeit, bele-világítanak a nemzet korszakainak külső és belső életébe.” (Tolnai, 1910b: 7)

Beszélni, írni sokféleképpen lehet. Közlendőnket megfogalmazhatjuk semleges formában, de ha nyomatékosítani szeretnénk azt, más nyelvi eszközökhöz kell folyamodnunk. De hogyan is érjük el például azt, hogy kellőképpen hatásosak, meggyőzőek legyünk? Miként adhatjuk elég erővel a másik tudtára szándékainkat, akaratainkat, hogyan jeleníthetjük meg szemléletesen elképzeléseinket, hogyan adhatjuk át hűen érzéseinket vagy közvetíthetjük az átélt élményeket? Ilyenkor élhetünk az e könyvben összegyűjtött, képekkel teli nyelvi formákkal, amelyeknek érdekes, olykor meglepő, humoros vagy éppen szomorú történetét is megismerheti az olvasó. Mennyivel szemléletesebb, színesebb például az *ábrándozik* igénél a *légváratat épít* szókapcsolat. Mennyivel nagyobb a megjelenítő erő a *lóvá tesz* kifejezésben, mint a *becsap* igében. Mennyivel árnyaltabb, kedvesebb így beszélni valakiről: *megette a kenyere javát*, mint a nyers szókimondás: *megöregedett*. S mennyivel tömörebb, érzékletesebb *A kocka el van vetve* szállóige, mint a körülményesebb 'megtörtént a döntő lépés, az elhatározást nem lehet megmásítani' kijelentés.

Mindennapi beszédünk fontos részét alkotják tehát az ilyen két vagy több szóból álló, többé-kevésbé kötött formájú, gyakran homályos eredetű és igen képszerű állandó szókapcsolatok, frazeológiai egységek, összefoglaló nevükön frazémák. Ezeket a szóláskutatók különböző átfogó típusokba szokták sorolni: a) szólások (*ismeri a dürgést; kivágja a rezet; dugába dől; kosarat kap; a saját malmára hajtja a vizet*), b) szóláshasonlatok (*szegény, mint a templom egere; iszik, mint a kefekötő*), c) szólásmondások, szójárások (*Angyal repül/száll el a ház fölött.; Nem hajt a tatár!*), d) közmondások (*Ajándék lónak ne nézd a fogát.; Egyszer volt Budán kutyavásár.; Amilyen a mosdó, olyan a törülköző.*), e) szállóigék (*A kocka el van vetve.; Utánam az özönvíz.; Nyelvében él a nemzet.; Ha rövid a kardod, toldd meg egy lépéssel!*).

Ha jelentésüket értjük is ezeknek a frazeológiai egységeknek, azt már többnyire nem tudjuk, hogyan kapták átvitt értelmüket, milyen szemlélet, nyelvi, művelődéstörténeti, történelmi, irodalmi, néprajzi, szokástörténeti háttér alapján alakultak ki bennük a mára már gyakran elhomályosult képek. Kosztolányi Dezső szavaival élve (Kosztolányi, 1971a: 51): „Mi a nyelvünket, melyet ükapáinktól örököltünk, úgy beszéljük, mint a kisgyerekek. Sok mindenre nem emlékszünk. De a nyelv, rejtetten, mindenre emlékszik.” Szótáram elsődleges célja az volt, hogy ezekre a nyelvi kincsekre emlékezzen és emlékeztessen, fellebbentse keletkezésük titkairól a fátylat. Tettem mindezt azért, mert – ahogy Zsirai Miklós fogalmazott 1944. február 8-án a Magyar Nyelvtudományi Társaság 42. közgyűlésén elmondott beszédében –: „Szeretem nyelvemet, ezt a minden előttem élt magyar lelkével átítatott drága örökséget, ezt a minden utánam élő magyarra átszámaztatandó szent muzsikát, s gyönyörűséges kötelességemnek érzem ennek minél tökéletesebb megismertetését, megbecsültetését, megkedveltetését” (Zsirai, 1944: 144). Munkám során arra törekedtem, hogy elsősorban olyan szólásokat, szólásmondásokat, közmondásokat, szállóigéket vegyek górcső alá, amelyeknek

többé-kevésbé elfogadott vagy elfogadhatónak látszó eredetmagyarázata van. A vizsgálódások azonban gyakran egy kirakós játékhoz hasonlíthatók, amelynek során nem mindig áll rendelkezésünkre minden elem, ezért azt is jeleztem, ha egy-egy állandósult szókapcsolat eredete bizonytalan, esetleg több valószínű magyarázata van. Az eredetmagyarázatokhoz saját kutatásaimon túl főleg a magyar és nemzetközi szológutatók klasszikusainak (Csefkó Gyula, Grétsy László, Hadrovics László, Kertész Manó, O. Nagy Gábor, Tolnai Vilmos, Tóth Béla valamint Alain Rey, Georg Büchmann, Lutz Röhrich) eddigi megbízható eredményeit használtam fel. A munka során feldolgoztam és beépítettem a *Magyar Nyelv* (1905–2014) és a *Magyar Nyelvtör* (1872–2014) folyóiratok eddig megjelent összes számának szólásetimológiai vonatkozású tanulmányait, magyarázatait. A részletes bibliográfiai adatokat a szótár után található *Felhasznált források* című rész tartalmazza.

A frazeológia általános kérdései, a frazeológiai egységek különböző típusai és jellemzői iránt érdeklődők pedig többek között a következő, időrendben megadott művekből tájékozódhatnak: Tolnai, 1910b; O. Nagy, 1954a; 1976²; Juhász József, 1980; Voigt, 1980; Hadrovics, 1995; Forgács, 2007; Bárdosi, 2012a.

A Frazeológiai etimológiai szótár (FESz) felépítése, használata

A címszavak

Szótáramban a szócikkbokrok a frazémák címszava (hívószava, vezérszava) köré szerveződnek, amelyek betűrendben követik egymást. A címszavak kiválasztása a következő alapelvek szerint történt:

1. Ha van főnév vagy főnevesült elem a kifejezésben, akkor ez utóbbi az első főnévi tag alatt szerepel. Például a *tűzbe teszi/tenné a kezét vkiért* szókapcsolat a **TŰZ**, a *Láttam én már karón varjút* pedig a **KARÓ** címszó alatt. A *sziszifuszi munka* típusú kifejezések esetében is így jártam el, vagyis a szólás a **MUNKA** címszó alatt található. Mivel azonban e szókapcsolattípusoknak (vö. még *plátói szerelem*, *archimedesi pont* stb.) művelődéstörténetileg súlyosabb alkotóelemei a *sziszifuszi*, *plátói*, *archimedesi* szavak, ezeknél az alkotóelemeknél utalok arra a címszóra, ahol a magyarázat megtalálható: **SZISZIFUSZI**: *sziszifuszi munka* ► **MUNKA**.
2. A szóláshasonlatok is a hasonlító szerkezet első névszói eleme (többnyire főneve) alatt találhatóak: *ordít, mint a fába szorult féreg* (**FA**); *ártatlan, mint a ma született bárány* (**BÁRÁNY**).
3. A vezeték- és keresztnévet is tartalmazó kifejezések magyarázata többnyire a vezeték-névnek megfelelő címszó alatt keresendő: *nem a Tüdős Klára tervezett vkit* (**TÜDŐS**). A *Szent János áldása/áldomása/pohara* típusú kifejezések a keresztnévnél (**JÁNOS**) vannak feltüntetve.
4. Az ismert idegen nyelvű kifejezések (*ab ovo*, *ceterum censeo*, *To be or not to be*, *L'État c'est moi* stb.) esetében az egyszerűség kedvéért egységesen az első szavukat tekintettem címszónak, és e szerint is soroltam be őket a betűrendbe. Eredetük magyarázatát azonban – különösen a szállóigék, közmondások esetében – általában a közismert magyar megfelelőknél adom meg ezek címszavára utalva: *Cogito ergo sum*. ► **GONDOLKODIK**: *Gondolkodom, tehát vagyok*. A címszavak és az azokhoz tartozó frazémák idegen nyelven történő feltüntetését Erasmus találó megfogalmazása indokolta (Erasmus, *Adagia*, I, 9, 26): „...a legtöbb közmondásnak megvan az a sajátossága, hogy azt igényli: azon a nyelven csendüljön fel, amelyen megszületett; mivel ha idegen nyelvre vándorolna át, sok elveszne a bájából” – Kovács Erzsébet fordítása.

5. Az utalások mindig a ► jellel történnek. *Keresd az asszonyt!* ► **NŐ:** *Keresd a nőt!*; *tücsköt-bogarat (össze)beszél* ► **BOGÁR:** *bogara van vkinek.*

A címszó alakváltozatai szögletes zárójelben állnak: **GYEREK [GYERMEK]**. Az azonos alakú címszavakat felső indexbe tett arab szám választja el egymástól (**ÁLL¹ – ÁLL²**). A köztük lévő sorrend: ige, névszó (főnév), egyéb szófaj. A ritkább címszóalaknál utalás történik a gyakoribb alakra: **DÜRGÉS ► DÖRGÉS**.

A frazémák szótári alakja

A vizsgált és • jellel bevezetett frazémát az általános szótárírási gyakorlatnak megfelelően általában a lehető legsemelegesebb alakban adom meg.

Ennek megfelelően az ige, hacsak nem más alakban rögzült, mindig egyes szám harmadik személyben szerepel. Mivel a szólásmondások, helyzetmondatok lényegükből fakadóan mikrodialógusok részei, nem mindig könnyű egységes szótári alakjuk meghatározása. Ilyenkor a leggyakrabban használatos alakok feltüntetésére törekedtem: *Ne igyál/igyunk előre a medve bőrére!*; *Orrod tőle fohagymás.*

A szókapcsolaton belül kerek zárójelbe kerülnek a kifejezésbe illeszthető, de tetszés szerint el is hagyható elemek: *A (nemzetközi) helyzet fokozódik.* Ugyanazon címszóhoz tartozó több frazéma esetén ezeket a zárójeles alakokat a betűrend szempontjából nem vettem figyelembe. A frazémákban szereplő egyszerű szóváltozatokat virgula választja el egymástól, a szerkezeti változatok pedig szögletes zárójelbe kerültek: *rövidre/szorosra/kurtára [kemény kézzel] fogja a gyepőt [kezeiben tartja a gyepőt].*

Fontos hangsúlyozni a frazémákban szereplő vonzatok jelentőségét, mert hiányukban a kifejezések használata, mondatba illesztése – elsősorban persze a magyart mint idegen nyelvet tanulók számára – nem mindig egyértelmű. A tapasztalatok szerint azonban még a magyar anyanyelvűek hétköznapi beszédében is megfigyelhető bizonyos grammatikai „gyöngülés”, hevenységesség, amely leginkább a téves vonzathasználatban nyilvánul meg. Az is említést érdemel, hogy több jelentés gyakran vonzatbeli eltéréssel párosul. Ezeket a frazémákhoz tartozó, a használat számára tehát fontos kiegészítő grammatikai elemeket () csúcsos zárójelben, a szokásos szótári rövidítésekkel (*vkj, vmi, vkinek, vmitől, vmilyen stb.*) jelöltem, és kezdő helyzetben a betűrend szempontjából nem vettem figyelembe.

A frazéma szótári alakja után következnek a frazémára vonatkozó és zárójelben dőlt betűs rövidítésekkel megadott kiegészítő információk. Ezek a frazémák főbb típusaira – (*sz*) = szólás, (*szh*) = szóláshasonlat, (*szm*) = szólásmondás, szállóige, (*km*) = közmondás – vagy a semleges, köznyelvi használatától eltérő stílus- és használati kört jelző lexikai minősítésekre vonatkoznak: (*biz*) = bizalmas, (*nép*) = népies, (*gúny*) = gúnyos, (*pej*) = pejoratív, (*rég*) = régies, (*táj*) = tájjellegű, (*tréf*) = tréfás, (*vál*) = választékos. A *Rövidítések, jelek* című részben felsorolt és meghatározott lexikai minősítések kialakításában a forrásmunkák között megadott szótárakra támaszkodtam.

A jelentésmagyarázatok

A frazéma szótári alakja után következik annak minél pontosabb, a használatára vonatkozó és értékelt mozzanatok is tartalmazó metanyelvi értelmezése, jelentésmagyarázata. Ha egy-egy kifejezésnek több jelentése is van, ezeket a) b) c) stb. jelöléssel különítettem el. A jelentésmagyarázatok elsődleges forrása a *Magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalomkörü mutatóval* volt (Bárdosi, 2012a). Ha az adott frazéma nem szerepelt e szótárban, új definíciót alkottam, szükség esetén megbízható lexikográfiai források bevonásával.

Vannak azonban olyan esetek, amikor a frazéma és annak jelentése, parafrázisa közé nem lehet a szokásos módon – persze a szükséges jelentéstani többletek hangsúlyozásával – egyenlőségjelet tenni, mint például a *hűbelebalázs módjára* frazéma esetében, amelyet viszonylag egyszerűen meghatározhatunk ily módon: 'elhamarkodottan, hebehurgyán, kellő megfontolás nélkül, a várható (kellemetlen) következményekkel nem számolva (tesz vmit)'. A *Kár a benzinért!* típusú és a nemzetközi szakirodalomban pragmatikus helyzetmondatoknak, konvencionális szójárásoknak is nevezett frazémák, illetve az *Ember embernek farkasa* típusú közmondások általában adott beszédhelyzetben, azzal kapcsolatos válaszként, annak értékeléseként hangzanak el, tehát mindig a beszélő álláspontját, a beszédhelyzetet tükrözik. Ilyen esetben a teljes metanyelvi értelmezés kapcsos { } zárójelbe került: *Kár a benzinért!* {lebeszélés, leintés kifejezése: nem érdemes, nem éri meg a fáradságot, hiábavaló az igyekezet}; *Ember embernek farkasa* {az emberek ott ártnak egymásnak, ahol csak tudnak}.

Az eredetmagyarázatok

Amellett, hogy a szótárban részletes és megbízható információkat adok a benne szereplő frazémák alakjáról és jelentéséről, legfőbb célom az volt, hogy az O. Nagy Gábor által a XX. század ötvenes-hatvanas éveiben megalkotott „mifantológia” és a 280 népszerű formában kidolgozott eredetmagyarázat (O. Nagy, [1957] 2011¹⁰) legjobb hagyományát folytassam. Ezt mindig szem előtt tartva kívántam körültekintő mikrofilológiai vizsgálatok alapján leírni azon frazémák keletkezésének, kialakulásának izgalmas nyelvi, művelődéstörténeti, történelmi, irodalmi, néprajzi, interkulturális körülményeit, amelyeknek átvitt értelme adott esetben jól ismert a nyelvhasználók körében, de a kifejezést alkotó szavak eredeti jelentéséből mégsem tudják a metaforikus értelmet levezetni, és így a frazéma eredete is homályban marad előtűnik. A szótárban 1800 frazémához található ♦ jellel bevezetett eredetmagyarázat. További 778 frazéma esetében ► vagy * jellel utalás történik arra a címszóra, amelyik alatt az adott frazéma eredetmagyarázata megtalálható. Az eredetekre vonatkozó magyarázatokkal azoknak a nyelv iránt érdeklődőknek a kíváncsiságát igyekeztem kielégíteni, akik „nyelvünk virágaival” (O. Nagy, [1957] 2011¹⁰: 11) kapcsolatban nagyon gyakran teszik fel a következő kérdéseket: ki, kinek, mikor, miért mondta? Az eredetmagyarázatok nagy része a felhasznált magyar és nemzetközi szakirodalom alapján megoldottnak tekinthető. Itt elsősorban a közös európai kultúrkincsből (Biblia: *disznók elé szórja a gyöngyöt*, mitológia: *kitakarítja Augiász istállóját*, történelem: *Canossát jár*, irodalom: *Hol van már a tavalyi hó?*) vagy a mindennapos megfigyelésekből (*a tyúkokkal fekszik*) származó frazémákra kell gondolni. Akadnak nyelvünkben szép számmal olyan frazémák is, amelyeknek még koránt sincs megnyugtató, végleges megfejtése (*elveti a sulykot*, *madarat lehet vele fogatni*, *vérszemet kap*), mert ezek gyakran olyan, mára már teljesen elhomályosult szemléletet, képet tükröznek, amely csak különféle föltevések megfogalmazását teszi lehetővé. Ezeket a frazémákat így bizonytalan, tisztázatlan eredetűnek minősítettem, de igyekeztem az egymástól ♦ jellel elválasztott különféle véleményeket egymással szembesíteni, közülük a legvalószínűbbet kiemelni, és lehetőleg szerint saját álláspontomat is megfogalmazni.

Az eredetmagyarázatokban hivatkozott műcímek dőlt betűvel vannak kiemelve. Idegen nyelvű művek esetében az idegen nyelvű cím után szögletes zárójelben áll annak magyar változata. Az idézetek hasonló módon szerepelnek: előbb az idegen nyelvű szöveg normál betűtípussal idézőjelek között, majd szögletes zárójelben annak magyar fordítása a fordító nevének feltüntetésével (ez utóbbi hiányában saját fordításom szerepel a nevem megadása nélkül). Az idézetekben a kiemelendő szót, frazémát dőlt betűvel jelzem. Előfordul, hogy az eredetmagyarázatokban a vizsgált frazémához kapcsolódó egyéb frazémák is szóba kerülnek

(pl. a *borotvaélen táncol* szólás magyarázatánál annak *vulkánon** [*vulkán tetején*] *táncol* szinonimája). A frazémában található * jel ilyenkor azt mutatja, hogy a kifejezés eredetmagyarázata a jelzett címszónál (a példában a *vulkán* címszó alatt) megtalálható.

A frazémák idegen nyelvű megfelelői

A frazémák és azok eredetmagyarázatainak szótárszerű elrendezésén túl a szótár másik jelentős újítása, hogy írott és internetes források alapján érdekességként feltünteteti a frazémák gyakoribb – elsősorban európai – idegen nyelvi megfelelőit is ott, ahol az alkotóelemek, a bennük szereplő képek, valamint a jelentések teljes azonossága vagy nagyfokú hasonlósága azt lehetővé tette, természetesen a teljességre való törekvés nélkül. Azonban már csak terjedelmi okokból sem szerepelt a célkitűzések között a magyartól jelentősen eltérő elemekkel kifejezett, de a magyarral jelentésükben azonos frazémaekvivalensek megadása. A leggyakrabban idézett nyelvek között az angol, a francia, a német, a spanyol, az olasz, az orosz, a lengyel és a latin említhető, de esetenként vannak példák a dánból, a hollandból, a finnől, a horvátból, a csehől, a szlovákból, a szlovénból, a svédből, sőt a törökből is. A német megfelelők helyesírása itt (és általában) az új német helyesírási szabványt (Duden, 2006) követi, ellentétben az eredetmagyarázatokban idézett német szövegekével, amely az idézethez felhasznált kiadásával egyezik. Ezt az idegen nyelvek iránt érdeklődők figyelmére számot tartó információcsokrot a *o* jel vezeti be. Az egyes nyelvek kiskapitálissal történt rövidítése a *Rövidítések, jelek* részben található. A különböző idegen nyelvi megfelelők a nyelvek betűrendes rövidítése szerint követik egymást. Vannak olyan szócikkek, amelyekben kulcsszavuk és eredetmagyarázatuk azonossága miatt két vagy több, egymással szoros gondolati és formai kapcsolatban álló, de jelentésükben vagy használati alakjukban némileg mégis eltérő frazéma előtti arab számozással szerepelnek. Pl.:
 • **1.** *az örök vadászmezők* 'a túlvilág' **2.** *elköltözik/eltávozik az örök vadászmezőkre* 'meghal' **3.** *elküld vkit az örök vadászmezőkre* 'megöl vkit'. Az ilyen esetekben az idegen nyelvi megfelelőknél a számozás azonosítja, hogy melyik ekvivalens melyik magyar frazémához tartozik. Pl.: *o* ANG. **1.** *the happy hunting ground* | NÉM. **2.** *in die ewigen Jagdgründe eingehen* **3.** *jmdn. in die ewigen Jagdgründe befördern/schicken*. Ha a számozás közvetlenül a *o* jel után áll, az azt jelenti, hogy az idegen nyelvi ekvivalensek mind az adott magyar frazéma megfelelői. Pl.:
 • **1.** *elnyeri/elviszi a pálmát* 'övé az elsőség, a dicsőség, a legjobb eredményt éri el (vmely cselekvésben v. vmely versenyen)' **2.** *odaítéli a pálmát vkinek, vminek (vmiben)* 'győztesnek hirdeti ki vkit v. vmit (vmiben)': *o* **1.** FR. *remporter la palme* | NÉM. *die Palme erringen* | SP. *ganar/llevarse la palma*.

Az idegen nyelvű megfelelők gondos ellenőrzésében, kiegészítésében önzetlen segítséget kaptam Bańczerowski Janusz (lengyel, orosz), Drogoman György (spanyol), Dziewońska Dorota (lengyel), Fábíán Zsuzsanna (olasz), Nagy Levente (román), Pál Ferenc (portugál) kollégáimtól, akiknek ezúton is őszinte köszönetemet fejezem ki.

Ikonográfia

A frazémák gyakran képezik különböző művészeti alkotások, elsősorban festmények, szobrok témáját. Ennek egyik legismertebb példája id. Pieter Bruegel *Flamand közmondások* című festménye 1559-ből. Az ilyen jellegű fontosabb kultúrtörténeti információkat (alkotó neve, mű címe, keletkezési dátuma, lelőhelye) esetenként a szócikk külön részében adtam meg a □ jellel bevezetve. A bibliai eredetű *damaszkuszi út* frazémával kapcsolatban például ez az ikonográfiai utalás így néz ki: □ Albrecht Dürer: *Saul megtérése*, 1494–1495 (Drezda, Kupferstichkabinett).

Az egyes szócikkekhez tartozó bibliográfiai hivatkozások

Minden szócikket a benne szereplő eredetmagyarázathoz felhasznált művek betűrendben felsorolt bibliográfiai adatainak felsorolása zárja a jel után. A gyakran idézett írott források a hivatkozott oldalszámok megadásával rövidítve szerepelnek (pl.: ONG: 202–203 vagy TESz, II: 457). A további felhasznált források azonosítására a szokásos tudományos hivatkozási módot alkalmaztam: Balázi, MNy. 100 (2004): 298–313. A latin forrásművek esetében a fejezetekre és a caputokra való hivatkozásban a római, arab, arab (pl. V, 21, 61) számformátumot követtem. A részletes bibliográfiai adatokat a szótár végén lévő *Felhasznált források* című fejezet tartalmazza. Az elektronikus forrásokra való hivatkozás technikai okok miatt egységesen rövidítve a következő formátumban történik: Web: *Címszó* = honlap címe (a letöltés időpontja). A bevezető „Web” szó mindig internetes oldalt jelez, a dőlt betűvel megadott „Címszó” arra a kulcsszóra utal, amely alatt a vizsgált frazéma szerepel, az egyenlőségjel után a hivatkozott honlap címe következik, végül zárójelben a letöltés időpontja olvasható. Ha ugyanahhoz a tételhez több internetes utalás is található, a címszó mellett virgulával elválasztott *a*, *b* azonosítja pontosan a hivatkozást.

A felhasznált források

A szótári rész után következik az összes felhasznált forrás részletes jegyzéke, amely két részből áll: a) a gyakran idézett írott és elektronikus források rövidítéssel megadott jegyzéke, b) az egyéb írott és elektronikus források jegyzéke, amely tartalmazza az előzőt is.

A mutatók

1. Névmutató

A névmutató azokat a személynevekkel és földrajzi nevekkel kapcsolatos fontosabb információkat tartalmazza (életrajzi adatok, tevékenységi kör, helymeghatározás stb.), amelyeknek a szólásmagyarázatokban történő ismételt megadása felettébb helypazarló és zavaró megoldás lett volna. Az életrajzi évszámok előtti kérdőjel a dátumokkal kapcsolatos és a lexikonokban is meglévő bizonytalanságot jelzi.

2. A szótárban előforduló szólások, közmondások, szállóigék mutatója az első alkotóelemük szerinti betűrendben

E mutató a szótári részben előforduló összes szólást, szólásmondást, szállóigét, közmondást tartalmazza azok első alkotóeleme szerinti betűrendes elrendezésben és utalással arra a címszóra, amely alatt az adott frazéma szerepel. Pl.: kivágja a rezet ► RÉZ

3. A szólások, közmondások, szállóigék mutatója eredetük szerint

E mutató arra vonatkozólag nyújt segítséget, hogy a vizsgált frazémák eredete milyen területekre vezethető vissza. A frazémák eredetük szerinti tematikus besorolása többnyire egyértelmű (általános megfigyelés, Biblia, görög–római mitológia, irodalom, népszokás, sport, történelem, vándorfrazeéma stb.). Egy-egy frazéma azonban esetenként két vagy több témakörben is szerepelhet, különösen akkor, ha az eredetmagyarázatot illetően még nincs véglegesen kialakult álláspont. Ilyen például a *kenyértörésre viszi a dolgot* kifejezés, amelynek forrása egyes vélemények szerint a vallás, hitvilág, mások viszont úgy gondolják, hogy népszokásból származik. A mutató egy-egy témakörébe tartozó frazémák az első szavuk szerinti betűrendben követik egymást. A vonatkozó részletes magyarázatok a szótári részben a ► jel után álló szónál található.

4. Bibliai mutató

A szólásmagyarázatokban előforduló bibliai helyeket az alábbi kiadás szerint közlöm: *Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján. A Káldi-féle szentírásfordítás nyelvél-*

ben megújítva, javítva a Neovulgáta alapján. Budapest. Szent Jeromos Bibliatársulat. 1997. (<http://szentiras.hu/KNB>). A bibliai mutató a Károli-Biblia (1590) és a Káldi-Biblia (1626) helyeinek és rövidítéseinek táblázatos megfeleltetését tartalmazza.

Végül ezúton is köszönetet mondok könyvem lektorának, Kiss Jenőnek, továbbá Bańczewski Janusznak, Cseppentő Istvánnak, Déri Balásznak, Dormán Andrásnak, Drogman Györgynek, Dziewońska Dorotának, Fábian Zsuzsannának, Kulcsár Szabó Ernőnek, Manherz Károlynak, Palágyi Tivadarnak, Pál Ferencnek azokért az értékes megjegyzésekért, pontosításokért, amelyekkel a kézirat elkészítése során a segítségemre voltak. Hálás köszönettel tartozom feleségemnek, Horányi Krisztinának is, aki nemcsak nagy türelemmel bátorított munkám során, hanem értő és kritikus szemmel el is olvasta a kéziratot számos hasznos észrevétellel gazdagítva azt. A következő személyek pedig mindig kiemelt figyelemmel járultak hozzá munkám sikeres végzéséhez a könyvtári–könyvészeti adatok felkutatásában: Faga-Nagy Mária (ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet), Horváth Balázs (ELTE Ókortudományi Intézet), Jakab Katalin (ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet), Kovács István (ELTE Ókortudományi Intézet), Kulcsár Szabó Ernőné Gombos Annamária (Országos Széchényi Könyvtár), Pártay Kata (ELTE Ókortudományi Intézet), Pohl Éva (ELTE BTK Romanisztikai Intézet Francia Tanszék), Varga Gáborné, Vincze Xénia (ELTE BTK Központi Olvasó).

Budapest, 2019. május

Bárdosi Vilmos